

крупни, борошно та інші продукти. Уявлення про реальні форми селянського побуту дає тогочасна періодика. У статті „З побуту сільського комуніста” члена пропагандистської групи ЦК Компартії України, який взимку 1926 р. побував у Юринеському районі Проскурівської округи, описано побут пересічної селянської родини Івана Матвієшина. „Сім’я жила в глиняній хаті під стріхою, на подвір’ї хлівець, клуня, у хаті з глиняною долівкою стояло двоє дерев’яних ліжок, вкритих домотканими ряднами. На причілковій стіні – сіл, впродовж передньої стіни – дерев’яні широкі лави, мисник” [12].

У спостереженнях сучасників констатовалося, що „селяни живуть у малих, вогких помешканнях. Самі помешкання не влаштовані як слід – холодно, вогко, невігдно, і це не лише тому, що немає будівельних матеріалів, з яких можна було б збудувати як слід помешкання, а й тому, що ми будуємо некультурно. Селянство, будуючи свої хати, при цьому не зважає навіть на найпростіші будівельні й санітарні правила і до того ж неправильно використовує приміщення. Тут і пічки, з яких фактично тепло вилітає в комин, тут і те, що приміщення не вентилується, що в цьому приміщенні і живуть, і білизну сушать. Тут і дітей купають і тут часто-густо разом з родиною тримають вічці та телята” [13, 62].

Глибокі історичні корені не облаштованості селянських осель, згортання НЕПу не дозволили істотно поліпшити якісні характеристики української хати в 20-ті роки, досягти докорінного поліпшення житлово-побутових умов життя сіл у доколгоспний період.

1. Калініченко В.В. *Селянське господарство України в період НЕПу. Історико-економічне дослідження*. Харків, 1997.
2. Рибак І.В. *Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921 – 1991). Кам’янець-Подільський*. – 2000.
3. Данилюк А.Г. *Українська хата*. – Київ, – 1991.
4. Хохол Ю. *Архітектура та будівництво в селах України за 50 років Радянської влади // Сільське будівництво*. – 1967. – № 2.
5. Марзеев А.Н. *Жилище и санитарный быт сельского населения Украины*. – Харьков, – 1927.
6. *Вісті*. – 1926. – 30 січня.
7. Кульчицький С.В., Лях С.Р., Марочко В.И. *Становление основ социалистического вклада жизни крестьянства*. – К., 1988.
8. Гребінь І.Ф. *Розвиток народного житла молдавського населення України за роки Радянської влади // Народна творчість та етнографія*. – 1984. – № 3.
9. Нечитайло В.В. *Еволюція житлового будівництва за роки Радянської влади в селі Глушківцях на Поділлі // Народна творчість та етнографія*. – 1972. – № 1.
10. Куліковський М.С. *Характеристика селянського житлового будівництва на Шепетівщині*. – Шепетівка, 1929.
11. Вологодцев І. *Селянське будівництво (за даними сільськогосподарського динамічного перепису 1927 р.) // Вісник статистики України*. – 1929. – № 1.
12. Касьян А. *Из быта сельского коммуниста // Коммунист*. – 1926. – 18 февраля.
13. Полоцький О. *Культурне будівництво на селі*. – Харків, 1929.

3. В. Нечипоренко

ДИСКУСІЯ СТОСОВНО БОРОТЬБИ СЕЛЯНСЬКОЇ ТА ПРОЛЕТАРСЬКОЇ КУЛЬТУР У 20-х рр. ХХ ст. У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕФОРМИ БІЛЬШОВИКІВ

20 – 30-рр. ХХ ст. – один із складних і водночас цікавих періодів вітчизняної історії. Це час становлення радянської суспільно-політичної моделі, визначення й оформлення її рис, ознак. У цьому контексті особливої уваги заслуговує національна політика більшовиків, яка в УСРР отримала назву “українізація”. Правляча партія на початку 20-х рр. ХХ ст., урахувавши національно-культурний і духовний ренесанс періоду революції 1917 – 1920 рр., зокрема українців, не могла на це не зважати, формуючи нову державність, пропагуючи відмінну від царської національну політику. Актуальність вивчення цих процесів зумовлена деякою подібністю ситуації. Як у 20-ті рр., так і за сучасних умов в Україні важливим компонентом внутрішньої політики є етнополітика. Тому врахування попереднього досвіду дозволить, з одного боку, не повторити прорахунків минулого, а з іншого – пом’якшити можливі негативні наслідки.

Аналіз історіографії свідчить, що українізація знайшла своє належне наукове висвітлення у вітчизняній історичній науці [1]. На наш погляд, детальнішого з’ясування потребує проблема ролі та місця українського селянства, які відводилися йому більшовиками в політиці коренізації, що відображено в дискусії 20-х рр. ХХ ст. про боротьбу двох культур. Мета розвідки – проаналізувати основні положення вищезгаданої полеміки. Об’єкт вивчення – національна політика більшовиків в УСРР, предмет – роль та місце селянства в політиці українізації в дискусії про боротьбу двох культур.

Як слушно зауважують В. Даниленко, В. Масненко та інші сучасні українські історики, досі немає повного адекватного уявлення про теоретичну модель перетворень, запланованих у зв’язку з українізацією, як не доводиться говорити і про єдину послідовну концепцію політики українізації [2, 45–46]. Проте політична й ідеологічна дискусія з її приводу, безсумнівно, існувала. З одного боку, вона свідчила про ідейний плюралізм 20-х рр., а з іншого – розкривала більшовицьке трактування складних національних відносин у “безкласовій” пролетарській державі, більшість у якій, зокрема в УСРР, становили селяни.

У політичному середовищі Радянської України ще в 1922 р. чітко окреслилися два табори у ставленні до українізації. Прибічники одного з них, очолюваного наркомом освіти Г. Гриньком, щиро вірили в завдання національної реформи, шляхи та темпи її здійснення, докладаючи чимало зусиль з її реалізації. Прихильники іншого, на чолі з другим секретарем ЦК КП(б)У Д. Лебедем, робили все, щоб українізацію проводити згідно з генеральною лінією партії, тобто московського керівництва [3, 48].

Саме для виправдання такої поведінки Д. Лебедь винайшов “теорію боротьби двох культур”, згідно з якою в Україні існувало дві культури: “вища” –

пролетарського (російськомовного) міста – і “нижча” – українського села. “Ми знаємо теоретично, – зазначав Д. Лебедь на сторінках партійної преси, – що є неминуча боротьба двох культур. У нас на Україні через історичні обставини культура міста – це російська культура, культура села – українська... Поставити собі завдання активно українізувати партію, отже, й робочий клас, тепер буде для інтересів культурного руху захід реакційний, бо націоналізація, тобто штучне насадження української мови в партії і робітничому класі, при теперішньому політичному, економічному та культурному співвідношенні між містом і селом, – це значить стати на погляд нижчої культури села в порівнянні з вищою культурою міста” [4, 19–20]. Така позиція другого секретаря ЦК КП(б)У була рішуче засуджена на XII з’їзді РКП(б), КП(б)У. Аналогічний зміст мали й публікації, що спростовували погляди Д. Лебеда, визнавали їх такими, що не стосуються ленінської національної політики.

Його, як і решту вороже налаштованих до українізації партійців, у 1924 р. відкликали до Москви, замінивши Іваном Клименком [5, 169].

Варто зацентувати увагу на одній обставині, яку не враховувала чи то відверто, зрештою, проігнорувала частина партійного керівництва, що підтримувала погляди Д. Лебеда. У контексті вирішення багатьох проблем освітньої галузі саме аграрний сектор УСРР напередодні національної реформи становив величезний потенціал, що уособлювався передусім у “Просвітах” – освітніх громадських організаціях, мережа яких ширилась у Наддніпрянщині з 1905 р. переважно в сільських регіонах. За рахунок цих організацій можна було б компенсувати дефіцит шкільних закладів і педагогічних кадрів в умовах боротьби з неписьменністю. Однак радянський уряд повівся реакційно. З огляду на підозріле ставлення до таких, по суті, потужних осередків національного руху, до “Просвіт”, він застосував політику економічної та ідеологічної блокади, а згодом і зовсім знищив їх, звинувачуючи в поширенні “петлюрівщини” і “контрреволюційних поглядів”. Унаслідок такої “боротьби” на 1923 р. в УСРР функціонувало лише 573 освітні осередки “Просвіти”, тоді як ще в 1922 р. їх було понад 4000 [6, 74].

Підкований із ленінської теорії національного питання, майбутній нарком освіти М. Скрипник видав у 1926 р. брошуру “До теорії боротьби двох культур”. У ній він висловив свою позицію щодо дискусії, започаткованої Д. Лебедем у 1923 р., яка в багатьох модифікаціях (у тому числі й у поглядах літератора М. Хвильового) продовжувала побутувати в середовищі українського інтелектуального форуму та серед партійців, яким такі погляди були до вподоби. У праці М. Скрипник, зокрема, зазначив, що розвиток обох (російської міської, української селянської) культур – дві сторони одного й того ж процесу. “Розмежувати їх не можна. Хто хоче роз’єднати їх, той роз’єднує серп і молот, що стоять на фасаді радянського будинку, замінюючи диктатуру або гартованим молотом, або селянським плугом” [7, 20].

До речі, як альтернативна теорії боротьби селянської і робітничої культур у 20-х рр. виникла також теорія “буржуазності культур”. Погляди ці мали місце, наприклад, у статті марксиста В. Ваганяна “Про національну культуру” (надрукована в 1927 р.). Стаття мала на меті з погляду класового підходу

довести, що будь-яка національна культура – це передусім культура буржуазії, а отже, вона не знаходить місця в ленінському розумінні національної політики. Логіка думок В. Ваганяна була зрозумілою: диктатура пролетаріату (а він, як відомо, в Україні був здебільшого російськомовним) неодмінно передбачала боротьбу з національною буржуазією, тобто українськими елітами, у тому числі з інтелігенцією. Українізація у такому разі шкодила б політичній мобільності пролетаріату і була б на руку українській буржуазії, до того ж – поповнювала б її табір. Тож як вихід із такої ситуації В. Ваганян пропонував зорієнтувати національну політику в республіках на культуру інтернаціональну – російську, тобто відверто русифікаторську, вульгарно уніфікаційну [4, 21–25, 28]. Одним із додаткових аргументів цього автора було те, що “через політичні умови передреволюційної Росії українська національна культура утворювалася в закордонній Україні” [4, 30]. Очевидно, саме тому він наполегливо розрізняв українську й “галицьку” мови. Із подачі М. Скрипника, концепція, викладена В. Ваганяном, була піддана нищівній критиці й засуджена як “нігілізм у національному питанні” [4, 31].

Слід відзначити, що такі погляди виголошувалися партійними теоретиками й пізніше. Наприклад, у праці М. Демченка “Національне питання і пролетаріат” (1930 р.) йшлося, зокрема, про те, що “культура кожної нації є культура пануючих верств і за панування буржуазії – є культура буржуазна, не зважаючи на окремі демократичні риси й течії, які є в усякій культурі” [8, 12]. Звісно ж, логіка таких міркувань зводилася до одного – “потреби” русифікувати українських селян пролетарською культурою міста, відмовившись одночасно від послуг культури панівних верств.

У заяві ЦК КП(б)У до Виконкому Комінтерну навесні 1927 р. російський шовінізм було звинувачено (під пунктом 2) у пропаганді нейтрального ставлення партії до процесу розвитку української культури й трактували її як відсталого селянської, у протилежність російської “пролетарської”; (під пунктом 6) у прагненні не проводити політику українізації в місті і серед пролетаріату, обмежившись тільки селом” [4, 13–14]. Автором цього документу був М. Скрипник.

Пропонував нарком і своєрідний “рецепт” по усуненню суперечностей між пролетаріатом і селянством. У цьому аспекті М. Скрипник зазначав, що “шлях свідомого пролетаря: аби український селянин пішов за донбасівським пролетарем, у соціальному відношенні станув на бік пролетаря, треба, щоби донбасівський пролетар станув на бік українського селянина в національному відношенні” [7, 11]. Зрештою, вже суто з ідеологічних міркувань Скрипник наголосив: “...перед нами загроза відриву селянства від робітництва й того, що суспільним процесом українізації нашої України заволдіє нова інтелігенція, нова сільська й міська українська буржуазія” [7, 23]. У контексті цих слів нарком освіти УСРР слід лише зауважити: перед М. Скрипником у цей момент фактично постала дилема визнання розкритикованої дещо згодом тези В. Ваганяна про “буржуазність культури”.

Отже, радянські діячі в Україні розуміли селянську культуру як буржуазну, нижчого ґатунку на відміну від пролетарської. Таке їхнє бачення зумовило й

характер та методи роботи більшовиків у культурно-освітній галузі на селі в ході українізації.

1. Ващенко І.В. Політика українізації 1920-х – початку 1930-х років в Україні: проблеми історіографії: Дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2001.
2. "Українізація" 1920 – 30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія / За ред. В.А. Смоля. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003.
3. Шевельов Ю. Українізація і радянська політика 1925 – 1932 років // Сучасність. – 1983. – № 5.
4. Гірчак Є. На два фронти в боротьбі проти націоналізму: Зб. статей 1926 – 1931 рр. – Х.: Партвидав "Пролетар", 1932.
5. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст.: [Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак., вузів, вчителів.] – К.: Генеза, (1996) 2000.
6. Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті роки. – К.: Либідь, 1991.
7. Скрипник М. До теорії боротьби двох культур. – Х., 1926.

Г. М. Георгізов

НОВА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ЯК СВІТОГЛЯДНИЙ ІМПЕРАТИВ

Аграрне питання, що завжди мало в Україні велике значення, набуває нині особливої актуальності. Значна частина української спільноти усвідомлює, що не може і не повинно бути сільського господарства, яке мало б розвиватися лише за директивами „згори”. Сьогодні все більше вказує на те, що селянська сфера – це насамперед люди, що існують у своєму соціально визначеному мікросвіті, з їхніми конкретними історично утвореними взаємовідносинами, із власним сприйняттям довілля, внутрішньо зумовленими поглядами на державу, державну політику стосовно власних засобів життєдіяльності. Саме тому одним із найголовніших напрямів у вивченні та аналізі аграрних відношень є взаємозв'язок історичного та соціально-психологічного аспектів, тісно пов'язаних із питанням менталітету.

Актуальність дослідження цих проблем не підлягає сумніву. Соціально-психологічні аспекти буття українського селянства доби непу, у контексті їхньої історичної значущості, трансформуючись у свідомості сучасників, беруть участь у формуванні ментальності нового історичного етапу. „Як наслідок, змінюються структура і стереотип поведінки всього етносу, – підкреслює О.А. Гриценко, – які завжди є динамічними величинами, що і визначається конкретикою внутрішньо-етнічної еволюції, котра однаково не схожа з соціальною та біологічною” [1, 247].

Людська свідомість, що має свої фундаментальні основи, постійно розвиваючись, переживає особливі зміни саме в переломні моменти історії. Саме до таких, безсумнівно, належить Жовтнева революція 1917 року та неп, оскільки у кожному із цих відокремлених

конкретно-історичним змістом періодах розвитку української нації мала місце ситуація переходу від політики військового комунізму до ринкових відносин. Об'єктом дослідження в презентованій публікації постає українське селянство доби непу. Предмет становить комплекс явищ імперативного характеру, що призвів до зсувів та мутацій традиційних, спадкових елементів селянської свідомості. Такі модифікації впливали на формування ментальності українських селян у період, коли зазнали розпаду та дискредитації джерела, на основі яких формувалася традиційна ментальність українського селянства. Серед головних завдань наукового пошуку варто виділити аналіз основних елементів, що зумовили еволюційний процес змін у ментальності українського селянства в добу непу; дослідження процесу стабілізації систем нових імперативів впливу і реформації традиційного ментального поля українських селян; характеристики параметрів формування селянського менталітету, що відображалися в повсякденній діяльності селянства, його ставленні до радянської влади, спроможності до адаптації комуністичною доктриною, а також можливістю досягнення консенсусу між селянством України та соціалістичним суспільством у 1920-ті роки.

Початок активного використання поняття „менталітет” збігається в часі з тим впливом на істориків та історію, що його мали на початку ХХ століття ідеї філософів, насамперед феноменологічного напрямку, психологів – особливо З. Фрейда [2] та К. Юнга [3], географів – значною мірою В. де Лаваша, соціологів Е. Дюркгайма [4], а в більш пізній час екзистенції Ж.-П. Сартра [5], А. Камю [6], праці Я. Буркхарда та К. Лампрехта.

Загальнонаукова рефлексія Л. Фейфа і М. Блока, зазнавши екстраполяції інших наукових дисциплін, прийшла до визначення ментальності як специфічних особливостей мислення, способу світосприйняття, звички свідомості, що були притаманні представникам конкретної епохи і про які вони могли й самі не підозрювати, застосовуючи їх автоматично, не розмірковуючи з цього приводу і не піддаючи їх критичному аналізу [7, 71].

Дещо іншою була концепція Ж. Ле Гоффа, що розглядав ментальність радше як традицію, звичку, певний обсяг свідомості, не сформульовану чітко і не в повному обсязі усвідомлювану манеру міркувати, що не має певної логіки раціонального світосприйняття і притаманна певній епосі чи соціальній групі [8, 40–42].

К. Юнг пов'язував менталітет із загальним розвитком первісної психічної цілісності в напрямі власної особистості (неосяжної мети), здійснення „вродженої своєрідності ества”, вичленення його з кола колективного несвідомого, що спільне для всього людства. „Відокремлення одиниць не суть важливе – в дійсності щось плине за індивідами”. „Плине щось” у теорії К. Юнга набуває означення архетипу – колективного несвідомого. Він підкреслював, що чітке осмислення архетипів неможливе. Вони не стільки дуально-типові побудови, скільки повні символіки, і тому багатозначні утворення, які визначаються життєвими явищами, що завжди повторюються: народження, смерть, боротьба, наснага до творчості, поштовх до нищення. Самі архетипи культур у колективному несвідомому значною мірою впливають на формування ментальності [3, 137 – 184].